

- (2012) Duhovno-sanitarnye otrjady v Pervoj mirovoj vojne — Spiritual and ambulance corps in World War I, *Voenno-istoricheskij zhurnal — Military History Journal*. 11, P. 60–62. (in Russia); MALISHKO, S. V. (2011) Pravoslavne vijs'kove duhivnistvo rosijs'koї dijuchoї armii ta flotu v roki Pershoї svitovoї vijni — *Russian Orthodox clergy military army and navy during the First World War*. Chernigiv. (in Ukrainian).
4. Kishinevskie Eparhial'nye Vedomosti — *Chisinau Diocesan Bulletin*. (1914) № 32–33.
 5. Kishinevskie Eparhial'nye Vedomosti — *Chisinau Diocesan Bulletin*. (1914) № 34–35.
 6. Kishinevskie Eparhial'nye Vedomosti — *Chisinau Diocesan Bulletin*. (1914) № 37.
 7. Kishinevskie Eparhial'nye Vedomosti — *Chisinau Diocesan Bulletin*. (1914) № 36.

Надійшла до редакції 28 грудня 2014 р.

УДК 930.253:94(477)

О. В. Хом'як

**«МОБІЛІЗАЦІЯ НА ДОБРОВОЛЬЧИХ ПРИНЦИПАХ»:
НАБІР ДО ДИВІЗІЇ ВАФФЕН СС «ГАЛИЧИНА»
У ПРИФРОНТОВИХ СМУГАХ (БЕРЕЗЕНЬ —
СЕРПЕНЬ 1944 РОКУ)**

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04655, Україна

Хом'як Оксана Володимирівна, аспірантка НаУКМА, провідний науковий співробітник, Музей історії міста Києва, e-mail: Oksana.khomiak@gmail.com

АНОТАЦІЯ

Крізь призму офіційних документів та індивідуальних мотивацій проаналізовано специфіку набору до 14-ї дивізії Ваффен СС «Галичина» під час відступу німецької армії з Галичини у березні-серпні 1944 року. Дослідження характеру рекрутування та причин вступу вояків може стати одним із ключів до виваженої оцінки цього військового формування. Крізь призму повсякденного досвіду окупації показано, що, попри наявність «справжніх добровольців», все ж переважали «вимушені добровольці» через низку особистих обставин та «добровольці з примусу». Відтак, вступ до дивізії в цей період, який розглядаємо як примусову «мобілізацію на добровольчих принципах»,

став важливою стратегією виживання, а не свідченням патріотизму в тодішніх умовах прифронтової зони, коли облави та примус вступати чи не до усіх родів війська стали звичним явищем. Встановлено, що збільшенню числа добровольців сприяла і неспроможність українського підпілля прийняти усіх охочих в свої ряди. Провідники ОУН(б) на місцях часто керувалися власними поглядами на ситуацію, що склалася: тому, поруч із вказівками вступати до дивізії у випадку облави тощо, присутні і оцінки такого вчинку як ганебного.

Ключові слова: дивізія «Галичина»; 14-та дивізія Ваффен СС «Галичина»; ОУН(б).

О. В. Хомяк

**«МОБИЛИЗАЦИЯ НА ДОБРОВОЛЬЧЕСКИХ ПРИНЦИПАХ»:
НАБОР В ДИВИЗИЮ ВАФФЕН СС «ГАЛИЧИНА»
В ПРИФРОНТОВОЙ ЗОНЕ (МАРТ — АВГУСТ 1944 ГОДА)**

Национальный университет «Киево-Могилянская академия»,
ул. Г. Сковороды, 2, г. Киев, 04655, Украина

Хомяк Оксана Владимировна, аспирантка НаУКМА, ведущий научный сотрудник, Музей истории города Киева, e-mail: Oksana.khomiak@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В статье сквозь призму официальных документов и личностных побуждений проанализированы особенности набора в 14-ю дивизию Ваффен СС «Галичина» во время отступления немцев в марте-августе 1944 года. Исследование характера рекрутирования и причин вступления может стать одним из шагов к взвешенной оценке истории дивизии. Через повседневный опыт оккупации показано, что, несмотря на наличие «настоящих добровольцев», преобладали все же «вынужденные добровольцы» по ряду личных обстоятельств и «принудительные добровольцы». Следовательно, вступление в дивизию как часть принудительной «мобилизации на добровольческих принципах» стало не свидетельством патриотизма, а важной стратегией выживания в тогдашних условиях прифронтовой зоны, когда облавы и принуждение вступать чуть не во все роды войск стали привычным явлением. Установлено, что неспособность украинского подполья принять к себе всех желающих способствовала увеличению количества добровольцев в дивизию. На местах лидеры ОУН(б) часто руководствовались собственными взглядами на ситуацию: так, рядом с указаниями вступать в дивизию в случае облавы, присутствуют и оценки такого поступка как позорного.

Ключевые слова: дивизия «Галичина»; 14-я дивизия Ваффен СС «Галичина»; ОУН(б).

O. V. Khomiak

**«MOBILIZATION ON THE VOLUNTARY BASIS»:
ENLISTMENT TO THE WAFFEN SS DIVISION «GALICIA»
ALONG THE FRONTLINES (MARCH–AUGUST 1944)**

National University of «Kyiv-Mohyla Academy»
2 Skovoroda St., Kyiv 04655, Ukraine

Khomiak Oksana Volodymyrivna, Postgraduate student, e-mail: Oksana.khomiak@gmail.com

ABSTRACT

The paper considers peculiarities of enlistment to the 14th Waffen SS Division «Galicia» during the retreat of the German army from Galicia in March–August 1944. Studying of recruitment specifics and individual motivations could contribute to a balanced assessment of Division's history. Through the everyday experience of occupation, it is shown that this period, despite the presence of «real volunteers», is dominated by «forced volunteers» and those compelled by a number of personal circumstances. Thus, joining the Division as a result of forced «mobilization on the voluntary basis» is not regarded as evidence of personal patriotism but as one of the most important survival strategies in conditions of a frontline zone. It is established that failure of Ukrainian Resistance to accumulate a huge number of newcomers contributed to the increase of volunteers to the SS Division. At the local level OUN-B leaders often acted according to their own views of the situation. Therefore, while some would instruct to join the Division in case of roundups, others regarded such an action as a disgrace.

Key words: *Division «Galicia»; 14th Waffen SS Division «Galicia»; OUN-B.*

Створення та діяльність 14-ї дивізії Ваффен СС «Галичина»* в рамках збройних сил нацистської Німеччини належить до числа дискусійних та неоднозначних питань української історії періоду Другої світової війни. Тракткування історії дивізії «Галичина» досі є виразно поляризованими: якщо одні зображують її вояків як «зрадників» та «військових злочинців» [1; 2], то інші зосереджуються на зображенні їхнього воєнного до-

* Оскільки назва дивізії змінювалась декілька раз впродовж 1943–1945 рр. (остання назва від 8 квітня 1945 року — Перша Українська дивізія Української національної армії), то надалі в тексті вживатиму поширене скорочення дивізія або дивізія «Галичина».

свіду як «борців за незалежність України» [3; 4; 5]. Ситуація утруднюється і тим, що знання про дивізію поширюються не під впливом академічної літератури, а газетними публікаціями та некомпетентними дискусіями в публічному просторі.

Доступні розвідки з історії дивізії Майкла Мельника, Тараса Гунчака, Андрія Боляновського [9; 30; 3] та інших відображають створення та діяльність цього військового формування в хронологічному порядку, відтак ми не побачимо відокремленого змалювання саме особливостей набору добровольців, який з меншою чи більшою інтенсивністю тривав до кінця війни. Початок кампанії рекрутування до нової військової формації під німецькою егідою — СС стрілецької дивізії «Галичина» (таку назву мала дивізія на час свого створення) від 28 квітня 1943 року зазвичай знаходить найбільше відображення в історіографії передусім тому, що наймасовіша хвиля реєстрації добровольців до дивізії припала на травень–червень 1943 року, коли близько 82 тисяч осіб задекларували свою готовність взяти в руки німецьку зброю [3; 9; 30]. Проте на військове навчання станом на 30 жовтня 1943 року виїхало тільки 13 245 осіб [8], а набір тривав і надалі: основні зусилля спрямовувалися на пошук тих, хто ухилився від призову. З наближенням лінії німецького-радянського фронту до Галичини та поразками німецької армії пов'язана наступна велика хвиля набору до дивізії «Галичина»: 2 лютого 1944 року Червона армія увійшла в Рівне, а 15 квітня — в Тернопіль. Умови та особливості набору до дивізії у цей період майже не висвітлені в історіографії, яка побіжно обмежується відтворенням примусового ходу мобілізації [3; 9]. Подібна думка про примусовість набору присутня і у спогадах колишніх дивізійників, які часто називають «кукурудзяниками» осіб, мобілізованих перед відступом німців [10; 11].

Метою цієї статті є відстеження умов, в яких відбувалася мобілізація до дивізії «Галичина» у прифронтовій зоні у березні–серпні 1944 року впродовж стагнації фронту на умовній лінії Ковель — Тернопіль — Коломия до початку Львівсько-Сандормирської наступальної операції радянських військ 13 липня, коли до кінця серпня поступово вся територія Галичини була зайнята Червоною армією. Зокрема, нас цікавить, якими були реалії повсякдення? Як змінювалась динаміка набору до дивізії? Як саме і за допомогою яких засобів відбувався набір?

Як реагувало українське підпілля на такі дії німецької влади? Якою під час рекрутування була роль Військової управи (ВУ), що опікувалася вояками дивізії? На нашу думку, дослідження характеру мобілізації до дивізії та індивідуальних мотивацій до вступу серед її вояків може стати одним із ключів до виваженої оцінки історії цього військового формування. Керуємося думкою, що саме намагання вижити, а не загинути як герої чи мученики, особливо під час таких соціальних катаклізмів як війна, — бажання більшості людей. Як зазначив соціальний психолог Рой Ф. Баумайстер: «Отримати роботу, знайти житло, закохатися, виростити дітей та інші подібні клопоти і далі домінують у повсякденні більшості людей навіть у часи війни та революцій» [6]. Гжегош Мотика наголошує, що індивідуальна мотивація повинна бути основним критерієм щодо того, чи вважати той чи інший випадок колаборацією, адже лише належність до німецьких формацій не є достатньою умовою [7].

Наприкінці лютого 1944 року німецька влада спільно з німецьким воєнним командуванням поширила наказ щодо примусової мобілізації усіх чоловіків віком 21–35 років до різних родів війська. Втілювати його в життя розпочали спочатку у прифронтовій зоні, на інших теренах йшлося про складання списків придатних до військової служби [12, с. 77]. У діяльності ВУ постає очевидна проблема — набір чоловіків відбувається без узгодження із українськими установами. Зокрема, на початку березня 1944 року уряд дистрикту видав таємний указ про проведення реєстрації усіх юнаків польської і української національності 1920–1925 р. н.: «українців до війська, а поляків до праці», оскільки «німецька влада боїться, що з зеленою травичкою наша молодь піде в ліс» [13, арк. 96]. ВУ про це не було нічого відомо. На думку членів ВУ, «мобілізація удасться, але ж треба висунути якісь політичні моменти українські; викликати ентузіазм, дати амністію, стримати за гострі поступування» [13, арк. 97]. Тому, намагаючись допомогти заарештованим українцям, ВУ відправила свого представника «мобілізувати до СС дивізії «Галичина» тих українців, що сидять по концентратах і лаграх Мадярщини» [14, с. 2].

В червні 1944 року, коли частина Галичини уже була зайнята Радянською армією, німецькою військовою владою велася реєстрація чоловіків уже 1900–1930 р. н. (вікові рамки розши-

рено до 14–44-річних), яких мобілізували до дивізії (сюди брали добровільно), допоміжної протиповітряної оборони — юнаки СС (1925–1930 р. н.), допоміжної військової служби, вермахту, інших дивізій зброї СС, на роботу тощо. ВУ часто не повідомляли про результати таких наборів. Часто ті, хто зголошувався до дивізії, потрапляли в інші формації, а цьому не могли зарадити і представники ВУ чи дивізії. Наприклад, у Бережанах при наборі в присутності старшини дивізії хлопців забрали частково до вермахту, частково до 9-ї і 10-ї дивізій зброї СС [15, с. 227]. Зі Зборова вагон із 42 добровольцями до дивізії «випадково» причепили до поїзда німецької дивізії, яку перекинули із східного фронту до Франції [16, с. 230].

Відтак з погіршенням ситуації на фронті добровольців до дивізії побільшало (у звітах наводиться цифра і у 40–60 добровольців щоденно), особливо у регіонах із високою загрозою опинитися під радянською владою, тому з початком весни медична комісія з перевірки добровольців працює у Львові уже на постійній основі [15, с. 227]. Тенденція збільшення числа добровольців спостерігалася і тоді, коли території переходили з рук в руки. Скажімо, впродовж трьох тижнів німецькій армії вдалося відкинути ЧА від Станіславова та Коломиї назад за Дністер. Є свідчення, що після зайняття Бучаччини ЧА, через вночі близько 400 юнаків малими групами перейшли лінію фронту і зголошуються до дивізії [16, с. 231]. 21 червня на засіданні ВУ К. Шульце, керівник відділу СС доповнень (SS-Ergänzungsamt), відповідальний за підготовку транспорту та складання відповідних списків, звітував, що за останні кілька тижнів до дивізії відправлено близько 7000 юнаків [16, с. 231].

Якщо на засіданнях ВУ йшлося про «реєстрацію» придатних до військової служби осіб, складання відповідних списків про те, які категорії населення залучити до мобілізації, про збільшення кількості добровольців до дивізії, то очевидці тих подій запам'ятали цей період крізь призму облав. Вони стали невід'ємною частиною життя в умовах окупації з метою реалізації колективної відповідальності, забезпечення відповідної кількості робочої сили для праці на економіку Третього Райху тощо, та, відповідно, намагань простих людей врятуватися від них. Облави на чоловіків були пов'язані передусім із їхньою мобілізацією до німецьких воєнних підрозділів, зокрема і до

дивізії «Галичина»: наприклад, 15 травня 1944 року при облаві у селах на Равщині німці «пробували тероризувати населення в цілі «добровільного» оголошення до СС-Дивізії Галичина» [17]. Подібні відомості знаходимо і про ситуацію на Золочівщині: «Вістки про жахливу долю населення в залишених німцями теренах, демобілізували загал, чути фрази 'під німцями ще можна жити'. Частина молоді була схильна голоситись до СС-Дивізії, але зараз, коли німці мобілізують весь молодий безздатний елемент до СС-ів та до різних прифронтових робіт, німецька орієнтація зникла цілком<...>. В селах, де побувала вже більшовицька партизанка, загал населення наставлений втікати перед поновним приходом більшовиків, куди, сам не знає» [18, с. 2]. Як бачимо, чутки про дії обидвох агресорів щодо місцевого населення швидко поширювалися та вносили ще більше неясності у те, як діяти далі.

Типовими стають ситуації, коли німці «як звірі ганялись за кожним мужчиною» [19]. Відтак, шляхом облав було забрано значну кількість чоловічого населення до німецького війська. Наприклад, 9 травня у Бережанському повіті мобілізували 1177 осіб 1909–1925 р. н. — серед них близько 10 % поляків. Майже всі українці виявили бажання вступити до дивізії [14, с. 1]. Характерно, що мобілізовані в таких обставинах вважалися добровольцями. Окрім того, дуже часто німецькі дивізії, що відступали, включали до своїх частин місцевих юнаків та забирали їх з собою [12, с. 83].

Окрім облав, населення залучали до прифронтових робіт. Відомості про це знаходимо в звітах українського підпілля: «При фронтових роботах люди не менш вояка наражені на смерть. Поранено 3 особи з Кутів, 2 з Юзькович, звідси вбитий Габа Микола 15 літ. Старші мужчины і жіноцтво працюють на місцях: копають стрілецькі рови, скорострільні гнізда, миють військові вози, тереблять бульбу в військовій кухні, направляють дороги, будують телефонічні сполучення» [18, с. 1]. Таким чином, зі зміною лінії фронту нові реалії повсякдення та ескалація насильства впливали і, відповідно, формували настрої українського населення та молоді, яка ще залишалася у прифронтових смугах.

Очевидно, що ОУН(б) мусила безпосередньо реагувати на таку ситуацію, особливо коли формувалися повстанські відділи УПА, а німці примусово забирали тих чоловіків, які ще

залишалися на місцях. При наближенні фронту ОУН закликала провідників на місцях повідомляти населення, щоб переховувалися від «людоловок». Зокрема інформують, як саме це відбувалося: спочатку прочісуються навколишні ліси і стріляється довкола, аби змусити людей сховатися в селі. Після цього німецькі відділи входять в село, аби забрати чоловіків 1909–1929 р. н. «по усіх закутках, щоб ніхто не лишився». На кожного складається окремий протокол із особистими відомостями та пропонується «записатися до німецьких СС-ів або під фронт копати окопи, і люди змушені писатися до СС-ів» [20]. У такому випадку ОУН закликає не вступати до «СС-ів німецьких, тільки до СС дивізії «Галичина» [20].

Одночасно від імені ОУН поширюються звернення проти-лежного змісту. Зокрема, у листівці «Не будемо вмирати за Гітлера і Сталіна!» наголошується, що навряд чи перебування в німецькій армії загалом і в дивізії зокрема може допомогти зберегти собі життя: не потрібно пов'язувати себе з армією, яка одержує поразку за поразкою і яку покидають її союзники. Тому на місцях варто організувати самооборону сіл (як активну, так і пасивну), робити засідки і наступи на «людоловів», переховуватися в лісах [21]. Подібні формулювання викладено і у зверненні від 26 червня 1944 року, підписаному Українською народною самообороною, яка вважає примусову мобілізацію до воєнної служби «ґрунтовним винищуванням українського населення» [22].

Такі реалії повсякденного життя у прифронтових смугах зумовлювали відповідні практики та моделі поведінки. Проілюструємо їх особистими прикладами із життя колишніх дивізійників. Петро П. потрапив в облаву тоді, коли фронт був недалеко: «А до дивізії я попав, може то протиставиться тому, що я до того сказав вам. Ми йшли до гімназії, гарна погода була <...>. Підійшли і злапали. Вони написали такі афіші, що якщо вб'ють якого офіцера німецького, то повісять чи застрілять 10 осіб. І я попав в рубрику тих закладників. Мама приїхала і пішла до управи, дала їм гроші і так мене викупила. Мене випустили під умову: ти мусиш зголоситися до армії. Той німець сказав до моєї мами, що якщо я втікну, то мій батько там буде сидіти» [23]. Так Петро потрапив до юнаків СС, звідкіля пізніше був переведений до дивізії.

Особисті кримінальні справи осіб, заарештованих радянською владою після війни, також містять подібні описи життєвого шляху. Скажімо, Михайло Т. так описує, як потрапив до дивізії: «в травні 1944 року під час облави в селі Зашків мене було схоплено та поміщено в табір в с. Клепарів. В червні 1944 року мене примусили до вступу в дивізію СС «Галичина» [24].

Проте не усі потрапили до дивізії примусово: «всіх позабирали, навіть тих, що були в Організації в проводі, попали всі — мадяри забрали їх. Були б і мене забрали. Нікого в селі з молодих мужчин немає <...>. А мій тато знав, що я належав до Організації. Тато тоді все радив, що робити, а сьогодні, каже, вибирай сам. Не так з розуму, а так з відчуття, сказав, їдемо туди. Ми приїхали до Нижнева, а ті всі вже були у вагонах. Ми сіли у вагони, незареєстровані, і поїхали до Львова. А це були такі добровольці, що половлені. Та може деякі були такі, що самі тікали від того, але більшість, то половлені [11].

Іван Мамчур, член юнацької сітки ОУН, попри те, що мав від'їхати на підстаршинську школу УПА «Олені», вступив до юнаків СС в червні 1944 року, а звідти уже до дивізії, хоча ще рік тому ухилився, пройшовши медичну комісію. Пояснює таке рішення розмовою із директором Львівської гімназії, який вказував, що після перемоги США та Велика Британія для ослаблення радянського режиму вимагатимуть незалежності для поневолених народів: тоді ж то й буде необхідна армія, а військове навчання в підпіллі відповідних знань не дасть. Переконавав його також факт, що його наставники в підпіллі були ще дуже молодими та не завжди діяли професійно. До них же й прийшов за дозволом, який дали неохоче [25].

Коли проводилися облави, то багато юнаків, які ще залишалися в селах, намагалися будь-яким чином врятуватися: «тікали в поля та ліси на кілька днів і чекали, що станеться з тими (кого зловили. — О. Х.). Тоді наказ прийшов з Організації йти до дивізії. Були активісти в селі, які тримали зв'язок. Каже, що скоріше ми так не дозволяли, не радили йти до дивізії. А потім, каже, ми вже не маємо в лісі місця для вас, йдіть до дивізії». Тоді в неділю 2 липня 1944 року виїхало з села приблизно 60–70 хлопців, як втікачів, так і тих, кого схопили раніше [20]. Поширеною стає також ситуація, коли молодь спочатку тікає до відділів українського підпілля, а відтак таки

йде до дивізії, мотивуючи своє рішення тим, що «при творенні відділів УПА їх не взяли під увагу і казали їм повертатись додому», та «роблять закид декому з проводу, що буцімто їх звербували до лісу, а самі виїхали на захід і їх залишили» [12, с. 83]. Очевидно, що йдеться про те, що такого великого напливу підпілля не очікувало, й не завжди розуміло, що робити із такою кількістю військово невідготовлених хлопців, передусім через власний обмежений матеріальний ресурс.

Багато юнаків також отримали вказівки від свого проводу вступати до дивізії. У травні 1944 р. на зібранні представник ОУН сказав: «Хто має повний виряд, тобто зброю, хай іде до УПА. Хто ні — повинен зголоситися до української дивізії, бо й там треба нам наших людей» [27]. При наближенні фронту, у селі Сільце Божиківське були запасні відділи німецької армії. Водночас перебував член обласного проводу ОУН, який і порадив станичному села Андрію Галайбіді «вступити до дивізії «Галичина» й перейти військовий вишкіл. До УПА тепер не приймають, а як лишуся без вишколу під більшовиками, то скоро марно загину. При найближчій нагоді з дивізії можна буде знову вернутися до УПА. Ці думки не давали мені спокою». Через кілька днів Андрій уже проходив медогляд у Львові [28]. Під час вербування 16 травня 1944 в Золочеві зголосилось 120 українців, які донедавна входили в склад УПА на Волині» [14, с. 2]. Серед добровольців були також і ті, хто пішли спочатку в ліс, але їм сказали повертатись додому [12, с. 79, 83]. Петро Щ., станичний юнацької сітки ОУН, так пригадує ті складні події: «німці відступали, а у селах була наша молодь і багато евакуйованих із фронтових зон. У такій ситуації <...> чи ми хотіли чи не хотіли, мали пораду, що краще піти до дивізії, чим остатися і будемо силою забрані до Червоної армії навіть без вишколу, а в дивізії буде військовий вишкіл, матимемо свою військову одиницю» [29].

З відступом німців з теренів Галичини пов'язана наступна велика хвиля набору добровольців до дивізії «Галичина», коли шляхом облав на чоловіче населення відбувалася примусова мобілізація до усіх родів війська. При потраплянні в облаву часто надавалося право обрати той чи інший рід військ. Таким чином, весь процес можна коротко охарактеризувати як «примусову мобілізацію на добровольчих принципах». Оскільки не-

безпека бути мобілізованим до Червоної армії стала близькою перспективою, то цей фактор разом з іншими зумовив також і наявність «справжніх добровольців» (радше вимушених) до дивізії в цей період. Збільшенню числа добровольців сприяла також і неспроможність українського підпілля прийняти в свої ряди усіх охочих, чи то пак втікачів. Відтак, вступ до дивізії можна розглядати як одну із стратегій виживання, яку обирали в тодішніх умовах. Аналіз документів підпілля свідчить про те, що єдиної позиції ОУН щодо набору до дивізії так і не було вироблено і часто провідники на місцях керувалися власними поглядами на ситуацію, що склалася. Ба більше, на прикладі облав на чоловіків у прифронтовій смузі бачимо, що спостерігаються і цілком протилежні речі: одні дають вказівки населенню у випадку схоплення іти до дивізії, тоді як в інших документах такий вчинок уже вважається ганебним.

Література та джерела

1. Дмитрук К. Безбачченки / К. Дмитрук. — Львів: Каменярь, 1974. — 238 с.
2. Prus E. SS-Galizien. Patrioci czy zbrodniarze? / E. Prus. — Wrocław: Nortom, 2001.
3. Боляновський А. Дивізія «Галичина». Історія / Андрій Боляновський. — Львів: Інститут українознавства НАН України, 2000.
4. Лисяк О. За стрілецький звичай. Роман із часів Другої світової війни / О. Лисяк. — Львів: Червона калина, 1993. — 246 с.
5. Новосад П. З Україною в серці. Спогади / П. Новосад. — Львів: Каменярь, 1995. — 223 с.
6. Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою: Авт. пер. з англ. / Карел Беркгоф. — Київ: Критика, 2011. — С.15.
7. Форум: Друга світова війна як виклик для української історіографії // Україна модерна. — Київ: Критика, 2008. — Ч. 13. — С. 21.
8. Центральний державний архів вищих органів України (ЦДАВОУ). — Ф. 3971. — Оп. 1. — Спр. 19. — Арк. 30.
9. Melnyk M. J. To Battle. The Formation and History of the 14th Galician Waffen-SS Division / Melnyk M. J. — Helion&CompanyLimited, 2002.
10. Інтерв'ю з Ярославом З. від 27 грудня 2010 року (Канада). Усі використані записи зберігаються в приватному архіві авторки.
11. Інтерв'ю з Іваном Ф. від 26 листопада 2010 р. (Канада).
12. Крохмалюк Р. Заграва на Сході / Роман Крохмалюк. — Торонто; Нью-Йорк, 1978. — 352 с.
13. ЦДАВОУ. — Ф. 3971. — Оп. 1. — Спр. 23.

14. Зі звіту С. Б. Львів-місто за 14–20 травня 1944. — 2 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/3871/>
15. Протокол засідання ВУ від 13 червня 1944 р. // Крохмалюк Р. Вказ. праця. — С. 226–228.
16. Протокол засідання ВУ від 21 червня 1944 р. // Крохмалюк Р. Вказ. праця. — С. 229–231.
17. Равщина. Вістки з терену за першу та другу половину травня 1944 р., 4.07.1944 р. — 1 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/8362/>.
18. Політичний звіт, 15–30.05 1944 р. (Золочівщина). 4.07.1944 р. — 2 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/7843/>
19. Державний архів Тернопільської обл. — Ф. П-1. — Оп. 1. — Спр. 101. — Арк. 104.
20. Повідомлення від 22 та 25 травня 1944 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/2371/>; <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/2372/>.
21. Не будемо вмирати за Гітлера і Сталіна! — 2 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/2538/>
22. Українському громадянству до відома, 26 червня 1944 року. — 1 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/5827/>
23. Інтерв'ю з Петром П. від 16 грудня 2010 р. (Канада).
24. Архів управління СБУ у Львівській обл. — А. к. с. П-27796. — Т. 2. — Арк. 547.
25. Мамчур І. Нас доля світами водила. Сторінки пережитого / Іван Мамчур. — Львів: Афіша, 2009. — С. 49–51.
26. Інтерв'ю з Василем Ч. від 25 листопада 2010 р. (Канада).
27. Куцелеп В. Спогад про дивізію // Вісті комбатанта. — 1982. — № 3. — С. 63.
28. Галайбіда А. Спогади станичного села Сільце Божиківське // Літопис УПА. — Торонто, 1989. — Т. 12. — С. 247.
29. Письмовий опитник Петра Щ. (Великобританія). Приватний архів авторки.
30. Гунчак Т. У мундирах ворога / Т. Гунчак. — Київ: Час України, 1993. — 208 с.

REFERENCES

1. DMYTRUK, K. (1974) *Bezbatchenky — Fatherless*. Lviv: Kamenyar. (in Ukrainian).
2. PRUS, E. (2001) *SS-Galizien. Patrioci czy zbrodniarze? — SS-Galizien. Patriots or criminals?* Wroclaw: Nortom. (in Polish).
3. BOLYANOVSKYJ, A. (2000) *Dyvizia «Halychyna». Istorია. — «Galicia» Division. History*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva NAN Ukrainy. (in Ukrainian).

4. LYSYAK, O. (1993) *Za striletskyj zvyčaj — For the military tradition*. Lviv: Chervona kalyna. (in Ukrainian).
5. NOVOSAD, P. (1995) *Z Ukrainoyu v sertsі. Spohady — With Ukraine in heart. Memories*. Lviv: Kamenyar (in Ukrainian).
6. BERKHOFF, K. (2011) Harvest of Despair: Life and Death in Ukraine under Nazi Rule. Kyiv: Krytyka, p.15 (in Ukrainian).
7. Forum: Dryha svitova vijna jak vyklyk dlja ukrainoski istoriografii — Forum: WWII as a challenge for Ukrainian historiography(2008). In: *Ukraina moderna – Modern Ukraine*. Part 13. p. 21. (in Ukrainian).
8. F. 3971, Op. 1, Spr. 19. *Tsentralnyj derzhavnuj arkhiv vuschyh orhaniv vlady Ukrainy — Central state archive of higher authorities of Ukraine*. Kyiv. (in Ukrainian).
9. MELNYK, M. (2002) *To Battle. The Formation and History of the 14th Galician Waffen-SS Division*. Solihull: Helion & Company Limited.
10. Z., Ya. (2010). *Interview with Yaroslav Z. on 27th December 2010, Canada*. [All cited recordings in possession of author]. (in Ukrainian).
11. F., I. (2010). *Interview with Ivan F. on 26th November 2010*. (Canada).
12. KROKHMALUK, R. (1978) *Zahrava na Shodi — The Glow on the East*. Toronto-New-York: Brotherhood of former soldiers of 1st UD UNA (in Ukrainian).
13. F.3971, Op. 1, Spr. 23. *Tsentralnyj derzhavnuj arkhiv vuschyh orhaniv vlady Ukrainy — Central state archive of higher authorities of Ukraine*. Kyiv. (in Ukrainian).
14. *Zi zvitu S. B. Lviv-misto — Report by S. B. of the city of Lviv (1944) Arkhiv vyzvolnoho ruhu (AVR). 14–20 May 1944*. Available from: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/3871/>. [Accessed: 10th December 2013] (in Ukrainian).
15. Protokol zasidannja Vijskovoї Upravy vid 13 chervnja 1944 — Minutes of Military Board meeting on June 13,1944. In: KROKHMALUK, R. (1978) *Cited work*. pp. 226–228. (in Ukrainian).
16. Protokol zasidannja Vijskovoї Upravy vid 21 chervnja 1944 — Minutes of Military Board meeting on June 21, 1944. In: KROKHMALUK, R. (1978) *Cited work*. pp. 229–231. (in Ukrainian).
17. AVR (1944) *Ravschyna. Vistky z terenu za pershy ta drugu polovynu travnja 1944 — Ravschyna. Reports for May 1944*. 1 p. Available from: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/8362/>. [Accessed: 10 December 2013]. (in Ukrainian).
18. AVR (1944) *Politychnyj zvit za 15–30.05.1944 (Zolochivschyna) — Political report for the period of May 15–30, 1944*. 2 p. Available from: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/7843/>. [Accessed: 10 December 2013]. (in Ukrainian).
19. *Derzhavnuj arkhiv Ternopilskoi obl — State archive of Ternopil region*, F. P-1, Op. 1, Spr. 101, Ark. 104. (in Ukrainian).
20. AVR (1944) *Povidomlennja vid 22 travnja 1944 roky — Report on May 22, 1944*. Available from: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/2371/> [Accessed: 10 December 2013]. (in Ukrainian).

21. AVR (1944) *Ne budemo vmyraty za Hitlera i Stalina! — We will not die for Hitler and Stalin*. P.2. 1944. Available from: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/2538/>. [Accessed: 10 December 2013]. (in Ukrainian).
22. AVR (1944) *Ukrainskomu hromadyanstvu do vidoma — For Ukrainians to know*. 1 p. 26 June 1944. Available from: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/5827/>. [Accessed: 10 December 2013]. (in Ukrainian).
23. P., P. (2010) *Interview with Petro P. on 16 December 2010*. Canada. (in Ukrainian).
24. *Arkhiv upravlinnja SBU u Lvivskij obl. — Archive of the Security Service of Ukraine in Lviv region*. A.k.s. P-27796. Vol. 2. Sheet 547. (in Ukrainian).
25. MAMCHUR, I. (2009) *Nas dolya svitamy vodyla — We were driven in the worlds by destiny*. Lviv: Afisha. pp. 49–51. (in Ukrainian).
26. Ch., V. (2010) *Interview with Vasyl Ch. on 25 November 2010*. Canada (in Ukrainian).
27. KUSCHELEP, V. (1982) Spohad pro dyviziyu — Recollection about the Division. *Visti kombatanta*. 3. p. 63. (in Ukrainian).
28. HALAJBIDA, A. (1989) Spohady stanychnoho sela Siltce Bozhkyivske — Memories of stanychnyj of Siltce Bozhkyivske village. In: *Litopys UPA*. Vol. 12. p. 247. (in Ukrainian).
29. SCH., P. (2011). *Questionnaire of Petro Sch., Great Britain. Unpublished* [In possession of author]. (in Ukrainian).
30. HUNCHAK, T. (1992) *U mundyrah voroha — In uniform of the enemy*. Kyiv: Chas Ukrainy. (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 16 січня 2015 р.

УДК 35.075.31:94(477)

О. В. Чернишевич

**ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ
ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01601, Україна

Чернишевич Олена Володимирівна, к. і. н., асистент кафедри новітньої історії України, e-mail: chernyshevych@inbox.ru

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду причин утворення в політичній системі СРСР та УРСР нового політичного інституту — інституту президентства. Зроблено спробу дослідити, що саме спонукало по-